

A LUXUSKRITIKA PROBLÉMÁJA A KÖZÉPKORBAN [THE PROBLEM OF LUXURY CRITICISM IN THE MIDDLE AGES]

SZLANCSOK MARGIT

MATE Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár
szlanccok.margit@uni-mate.hu

Abstract. The aim of the medieval critique of luxury was to develop a system of rules to keep people's appearance and lifestyle within certain limits. Luxury was also regulated by the church and the secular authorities. The cities have sought to maintain social order and economic stability through sumptuary laws and dress codes. The Church has seen luxury as a sin of vanity, ostentation, lust and profligacy, and has condemned it. The foundation of the mendicant orders opened a new era in the fight against luxury. Contempt of worldly goods and the rejection of the fashions of the world have offered good starting point in the fight against luxury. In their sermons, the preachers criticised ornated dresses of women, lavish festivities and sumptuous weddings. But that was not enough. At the end of each sermon, to measure the effect of the sermon, the bonfires of vanity were set alight, where the condemned luxuries and games were destroyed.

Criticism of luxury was a solution to the crises (political, social, economic and religious) that had emerged during the Renaissance. The mendicant friars suggested to maintain the order created by God and to follow the evangelical ideal. However, their proposal was unacceptable to the citizens who wanted to enjoy life here on earth, and was only a temporary success.

Keywords: church, mendicant orders, renaissance, costume, bonfires

Bevezetés

Girolamo Savonarola (1452–1498) domonkos obszerváns szerzetes történetét kutatva¹ felmerül a kérdés, hogy Firenze, a XV. századi Itália egyik legfejlettebb reneszánsz városa hogyan jutott el az 1497-es és az 1498-as évek hiúságok máglyáig? Miként volt lehetséges a város nagyságát jelentő, gazdagságát és jólétét szimbolizáló luxuscikkek ilyen drasztikus megsemmisítése? Milyen okok és események juttatták el a liliumok városát ideig?

A kérdés megválaszolására, Savonarola tevékenységének elemzése mellett a koldulórendek történetét is meg kell vizsgálnunk. Emlékezzünk csak az ikonikus jelenetre, amikor Szent Ferenc Assisi főterén meztelenre vetkőzött és ruháit átadta megbotránkozott apjának.² Ez a ruházatról való lemondás szimbolizálta a koldulórendi szellemiséget, a földi javak teljes megvetését. A koldulórendeknél a szegénység legmagasabb fokú megvalósítása, a világi javak és élvezetek teljes elutasítása volt az a kiindulópont, ahonnan a luxust támadták. A ferences és a domonkos szerzetesek felléptek a világi kultúra előtérbe kerülése ellen. Az evangéliumi szegénységet szembeállították a meggazdagodott polgárság jólétével;

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 65-90.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

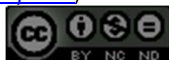
<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

az apostoli életmódot a fényűző és másképpen vallásos életvitelükkel. A hivalkodó pápai rezidenciával, a püspöki palotákkal, az aranyba és bíborba öltözött klerikusokkal szemben a koldulórendi szerzetesek életvitele és külső megjelenése is az evangéliumi parancsok megvalósítását mutatta. Bizalmat ébresztettek a népben. A prédikátorok mindennapos kapcsolatba kerültek a tömegekkel, ismerték a szokásaikat, befolyásolták az életüket. A beszédekben különös hangsúlyt fektettek a korabeli Itáliában egyre jobban kibontakozó fényűzés és pompa bírálatára.

A középkorvégi luxusbírálat célját nem lehet egy pontban meghatározni. Kiindulópontját az a középkorban népszerűvé vált mondás jelentette, miszerint „a ruha teszi az embert”.³ Az öltözködés önálló jelrendszert alkotott és alkot napjainkban is. Az emberek mindig is a külső alapján ítélték, formáltak véleményt.⁴ A viseletből szinte mindent meg lehetett állapítani, még a köszönést is meghatározta. Ha azonban a „látszat csalt,” annak súlyosabb következményei lettek, mintsem egy helytelen üdvözlés. A nem megfelelő viselet a fennálló rend stabilitását sodorhatta veszélybe – talán ez túlzásnak tűnik, de mégsem volt az a késő-középkor hierarchizált világában. Ha valaki földműves létére a nemesek ruháiba öltözött, ugyanolyan súlyos vétségnek számított, mintha a leprás nem akasztott csengőt a nyakába – az előbbi a társadalom rangsorát, ez utóbbi az egészségét fenyegette. A külső megjelenés egésze jelképes tartalmat hordozott: minden apró részletnek, akár egy gyűrűnek vagy egy fülbevalónak is döntő fontossága volt. Meg kellett határozni, hogy ki mit viselhet. Már a XIII. század elején megnövekedett az érzékenység a testen viselt dolgok és a ruhák jelentésértelme iránt. Az 1215-ös IV. lateráni zsinat elrendelte, hogy a „kereszténység ellenségeinek” megkülönböztető jegyeket kell hordaniuk. 1221-ben III. Honorius pápa *Ad nostram noveritis audientiam*; majd 1425-ben V. Márton pápa *Sedes Apostolica* kezdetű bullái is megerősítették a megkülönböztető jegyek viseletének kötelezettségét.⁵

A Quattrocentót tekinthetjük a fényűzés és az ezzel párhuzamosan kibontakozó luxuskritika virágkorának. A bírálat a mindennapok egészét érintette, a kulcsin pompáján túl a lakóhelyek és a társas összejövetelek fényűzését is. A szabályozás szempontjai a korlátozó hatalomtól függően változtak. Ez alapján beszélhetünk világi és egyházi luxuskritikáról. Az itáliai városok élén álló signorék fényűzési törvényeikkel politikai hatalmukat, a fejedelmi udvar pompáját és lakóinak primátusát igyekeztek fenntartani. A városi kommunák a gazdasági prosperitás biztosítása érdekében hoztak költségvetés szabályozó rendeleteket a felesleges kiadások ellen, a pazarlás mérséklésére. Az egyház az Isten által teremtett rend védelmének jelszavával indította meg küzdelmét a hivalkodás, a tékozlás ellen. Az 1348–1352-es nagy pestisjárvány kibővítette a vallási szószólók luxusellenes fegyvertárát. A természeti katasztrófa Isten csapásaként, a bűnök büntetéseként való értelmezése felerősítette a divatos öltözködés, az anyagi kultúra fényűzése elleni hangokat.

A prédikátorok már nem elégedtek meg a bíráló beszédekkel, törvényi szabályozásra is buzdítottak. Így születtek meg a viselet- és költségsszabályozó törvények.

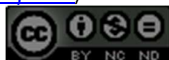
Nem szabad egyértelmű cezúrát húznunk az egyes törvényhozók szempontjai között. Egy összetett korlátozási igényről van szó, amelyben a korabeli hatalmak mindegyike saját érdekeit próbálta előtérbe helyezni. Így egy hercegi luxustörvényben is megjelent Isten tiszteletének és parancsolatainak megtartása; a városi statútumok is előírták, hogy különbözzék a nemes és a polgár viselete; a prédikátorok pedig teológiai érveiken túl társadalmi ranglétrát készítettek, hozományt és nászajándékokat szabályoztak.

A most induló tanulmány-sorozat bemutatja a középkori luxuskritikát. Ismertetem a városok viseleti előírásait, költségsszabályozó törvényeit. A fő hangsúlyt azonban az egyházi luxusbírálat kapja majd.

A koldulórendi, ezen belül is a ferences és a domonkos obszervancia luxuskritikája számos kérdést felvet. Mi alapján tárgyalták a prédikátorok ilyen részletesen a világi élet, főként a női viselet pompáját? Milyen források segítették a szerzeteseket az „ornatus mulierum” taglalásában? Hogyan érveltek a fényűzés ellen, és miként tudták meggyőzni hallgatóságukat a luxuscikkek elégetésének szükségességéről? A prédikációk érvei milyen hivatkozásokra támaszkodtak? Van-e összefüggés a prédikátorok fellépése és az egyes városok rendelkezései között? Milyen eredményeket értek el a luxusellenes prédikációk?

Az obszervancia ruhakritikájának megértéséhez a Biblia tanításából kiindulva, a kezdetektől kell az egyház luxusellenességét megvizsgálni. Az ókeresztény kor, illetve a kora-középkori teológia Szentírásan alapuló, luxust bíráló műveinek elemzése után a XI–XII. század ruhakritikája következik. A XIII. században a koldulórendek létrejötte új korszakot nyit a középkori luxusbírálat történetében. A Duecento fényűzés-ellenességének áttekintése után megvizsgálom a bűnök rendszerezését, valamint Guillelmus Peraldus és Aquinói Szent Tamás summáinak luxusellenes vonatkozásait. Az előzmények ismeretében ekkor kezdünk az obszervánsok luxusellenességének tárgyalásához. Látjuk majd, hogy a ferences és a domonkos luxuskritika milyen forrásokból táplálkozott. Nyomon követhetjük a koldulórendi szerzetesek által megfogalmazott újításokat mind a bírált területek, mind az alkalmazott érvek és eszközök tekintetében. A XV. századi obszervancia két legjelentősebb személyisége, Kapisztrán János és Girolamo Savonarola luxusellenes tevékenységét életrajzuk tükrében külön fejezetekben vizsgálom. A prédikációk, értekezések ismertetésével, összehasonlító elemzésével, elért hatásuk bemutatásával választ kapunk a fent megfogalmazott kérdéseinkre, ugyanakkor gazdagíthatjuk a reneszánsz városi életről kialakult képünket.

A XV. századi Itália látszólag virágkorát élte. A felszín alatt azonban a nemesség féltve őrizte régi kiváltságait, a meggazdagodott polgárság vagyona révén próbált bejutni a nobilitás soraiba, a gazdaságban már megjelentek a prekapitalista viszonyok. Az egyház

megpróbálta visszaszerezni kora-középkori kizárólagos befolyását, s a lelkekben lévő szellemi hatalmát féltette a humanizmus új eszmeiségétől. A koldulórendi barátok megoldást kínáltak ezekre a „válságjelenségekre”.⁶ A luxus bírálataán keresztül az „Isten által teremtett rend” megtartását, gazdasági stabilitást, a javak megfelelő elosztását és az evangéliumi eszmény követését javasolták. Indítványuk azonban az életet itt a földön élvezni akaró polgárok számára elfogadhatatlannak tűnt. Ennek ellenére a nép mindig szívesen hallgatta a barátok indulatos szónoklatait, hordta a tűzre a szép ruhákat és a szerencsejátékokat. A prédikátorok repertoárjából ezért soha nem hiányoztak a „hiúságok máglyái”, hiszen azok a siker tökéletes biztosítékai voltak.⁷

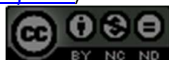
A luxuskritika problémája

„A polgárasszonyok és a római kereskedő-feleségek igen fényűzően és pompával járnak: néhányan annyira kivágott ruhákat viselnek, hogy látni engedik egészen a keblüket, amelyet kétsoros, tömör arany nyakláncal díszítenek, melyekről drágakövek függenek.

Gyönyörű damaszt és brokát felsőruháik a földig érnek, ezeket aranybrokát szegély övezi. Ez alatt moiré vagy hasonló selyem-alsóruhát hordanak, s karjukat selyemhálószerű ruhaujjakba bújtatják, amely háló alól kilátszik a finom arany és ezüst kelme.

Dús hajukat homlokuk köré tornyozzák, kontyukon hosszú fátyolt viselnek, amelyet leengednek a földig. Így távoznak otthonról a hölgyek, lányakkal együtt...”

Jacob Burckhardt kortársa, a XIX. századi olasz történész, Cesare Vecellio művéből⁸ vett idézet rávilágít a reneszánsz Itália városaiban kibontakozó luxusra.⁹ Ennek alapja az ország gazdagsága volt: Itália az akkori világ leginkább prosperáló területévé vált.¹⁰ A gazdagság és a jólét a külső megjelenésben, a polgárok fényűző életmódjában mutatkozott meg. A luxus alapját a távolsági kereskedelem révén a piacra bekerült, az üzletekben árult, a jegyzők által inventáriumokban feljegyzett, a festők által képeiken megörökített, drága kelmékből készült elegáns ruhák, feltűnő lábbelik, ékszerek és egyéb kiegészítők jelentették. Ezek után mind a nők, mind a férfiak vágyakoztak; és ezeket próbálta szabályozni a városi hatalom és az egyház. Számunkra érthetetlennek tűnhet a szakadatlan törvénykezés a viselhető ruhadarabok, a gyűrűk, láncok számának vagy éppen a dekoltázs díszjeinek korlátozására: ezeket mi már az egyéni döntés hatáskörébe utaljuk. A középkorban azonban ezek a rendelkezések az egyén kifejeződésének korlátozását és a fennálló rend tiszteletben tartását szolgálták. Megváltoztatni a külsőt – akkoriban ez nem jelentett mást, mint a társadalmi hierarchia semmibe vételét, önmaguk és mások megaláztatását. Az emberek megjelenése napjainkban másodlagos, ellenben a középkorban szimbolikus jelentéssel bírt. Az öltözet olyan külsődleges üzenethordozó volt, amely az egyén belső megnyilvánulásaitól függetlenül közvetítette viselőjének személyiségét, társadalmi státuszát, vagyoni helyzetét és különböző elkötelezettségeit.

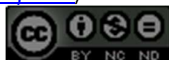
A viselet jelentése

Az általunk használt „costume” szó a „coutume” (szokás) szóból származik. Nem kizárólag a ruhára, hanem a megjelenés egészére vonatkozik. Az öltözet összetett jelentéstartalma miatt vált „costume”-mé: minden testen viselt dolog egy rendszerbe illeszkedik, és meghatározott funkcióval rendelkezik. Ezek lehetnek gyakorlati (a test védelme), esztétikai, morális funkciók vagy éppen státuszszimbólumok. A ruha a testnek megadta a kor által megfogalmazott és megkövetelt ideális formát. Ugyanakkor az öltözet által használt jelrendszer védelmet nyújtott a léleknek is: a társadalom játékának része lett, álruhává vált. Ez kiemelten fontossá vált a „látszatok társadalmának”¹¹ nevezett reneszánszban, ahol a reprezentáció az élet nélkülözhetetlen elemét jelentette. A középkor-végi hatalom a viseletet széles körű mondanivalója miatt igyekezett állandó és változatlan keretek között tartani. A reneszánsz Burckhardt által megfogalmazott,¹² az individuumot és az egyéni akaratot előtérbe helyező felfogása nem szívesen vetette alá magát az efféle uniformizálásnak, amely nyilvánvalóan lehetetlenné tette az egyéniség magas rendű kibontakozását.

A divat megszületése

A XIV. századra eltűntek a mindkét nemre jellemző, egységes, mindent eltakaró ruhák. Megszületett a modern viselet, vagyis a divat – első helyen Itáliában. François Boucher ezt a megfelelő gazdasági alappal, a politikai széttagoaltsággal (a városállamok nem voltak hajlandóak érdekeiket az egységnek feláldozni, és ez a különködés jelentkezett a viseletben is), valamint a humanista szemlélettel magyarázta.¹³ Az ezredfordulón megfogalmazott három rend elmélete (oratores, bellatores, laboratores) nehezen állt ellen a társadalmi változásoknak. A foglalkozások szakosodása, a polgárok növekvő tekintélye a városok politikai és gazdasági ügyeinek intézésében e hármas rendszer átértékeléséhez vezetett. Egy olyan rugalmasabb, szélesebb körű értelmezésre lehetőséget biztosító kategóriára volt szükség, amelyben az egyén státuszát a társadalom életében betöltött szerepe határozza meg. Bár a XII. század már életre hívta a lovagi kultúrát és az ezt reprezentáló udvari viseletet, a viseletek rendszerének robbanásszerű átalakulása¹⁴ 1400 körül, a rendiség kialakulásával közel egy időben jelentkezett.

A divat a különbözőség és az utánzás vágyának finom egyensúlya, melynek követése egyúttal kiváltság is. Modern szociológiai felfogás szerint „a divat egyszerűen a vélt vagy valódi felsőbbrendűség fitogtatása a világ szemében.”¹⁵ Klaniczay Gábor tanulmányában kiemelte, hogy a divat egy alapvető szocializációs mechanizmus.¹⁶ A középkor öltözködés-ideológiája és a viselettel kapcsolatos konfliktusok sokkal mélyebb tartalmakra mutatnak, mintsem gondolnánk.¹⁷ Muzzarelli felhívja a figyelmet a divat és a luxus közötti különbségre: az előbbi a többiektől való különbözőség, az utóbbi a reprezentáció eszköze

volt.¹⁸ A reneszánszban e kettő szorosan összekapcsolódott. Kérdés, hogy kinek az előjoga volt a divatos öltözködés: az uralkodó osztályok tagjaié (státuszszimbólum), vagy társadalmi kategóriák nélkül a nők? A hölgyek selyemmel és ollóval próbálták egyéniségüket kifejezésre juttatni. Hughes szerint a divat a nők társadalmi fontosságát növelte,¹⁹ azonban így a társadalmilag haszontalan fényűzés jelképeivé váltak. A divatos viselet a reneszánszban a testiséget kiemelten hangsúlyozta. Az egyház ezt igen veszélyesnek tartotta, ezért a divat a nőket (továbbra is) negatív megítélés alá helyezte.

Hogyan látták a nőket?

A középkori nő-tipológia három alakja Éva, a csábító; Szűz Mária, Isten anyja; és Mária Magdolna, aki megbánta bűneit és jó útra tért. A nőkép az egyház szemléletén alapult: a nő nem más, mint a bűnbeesés szimbóluma,²⁰ aki engedett az ördögi kísértésnek, s ezzel oka lett a Paradicsomból való kiűzetésnek. Éva ellentéte Szűz Mária, aki testi együttlét nélkül fiút fogant, így a Megváltó anyjaként erényeivel ellensúlyozta Éva bűnét. Azonban ez az egyház által a nők számára előírt modell (imitatio Mariae) túlmutatott az emberi természetén, ezáltal utánozhatatlan volt.²¹ Mária Magdolna, a bűneit megbánó prostituált példája ellenben követhető volt a világban maradó nők számára. Nem a szó szoros értelmében, hanem úgy, hogy a házasságban élő nők is élhették bűn nélkül a keresztény életeszményt. A nők általános megítélése azonban a korban a bűnre csábító Évát jelentette.

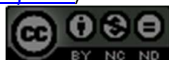
A nők másik hármas kategorizálása a családi állapot alapján történt. A hajadonok (szüzek), az özvegyek és a férjes asszonyok csoportjai közül a szüzek jelentették a kiváltságos állapotot. A státuszok különbözőségét a 100-szoros, 60-szoros és 30-szoros termés bibliai hasonlata (Máté 13,8; Márk 4,8) szemlélteti. Az antikvitás a házasságot felmagasztalta, mivel az esküvő biztosítja a nők számára a négy alaperényt (concordia, virtus, clementia, pietas).²² Az egyház, annak ellenére, hogy a házasságot szentségnek tartotta, kevésbé értékelte. A szüzesség a legfőbb női erény, az üdvözülés legkiválóbb útja a nők számára – hirdette. Az erkölcsi tisztaságot hangsúlyozó szemlélet az egyedül megfelelő női életformának a kolostori életet ismerte el. A XI–XII. századtól megjelenő női rendek (a Robert d'Arbrissel által alapított kettős kolostoroktól a klarisszáig) a nemesasszonyok, hajadonok, özvegyek számára kínáltak új életviteli lehetőséget. A női vallási közösségek létrehozatala szabályozási kísérlet volt a társadalom nőtagjainak a hitélet aktív formáiba való bevonására. Azonban ezek a szervezetek nem mindig vívták ki a középkori egyház vagy a társadalom elismerését. A beginákat vagy a női vizionáriusokat inkább veszélyesnek, mintsem szenteknek tekintették. Bár a XII. századtól a városi fejlődés következtében kibontakozó új szellemiségben sokkal jelentősebb lett a nők vallási szerepe, ez újabb és újabb ellenreakciókat szült. A női misztikusokat gyakran hamis prófétáknak, eretnekeknek vagy boszorkányoknak bélyegezték, és nemhogy nem avatták szentté, inkább

megégették őket (Jeanne d'Arc). Claudia Opitz szavaival élve „a női spiritualitásnak a máglyán, és nem az oltáron volt a hely.”²³ Klaniczay Gábor legújabb, a boszorkányüldözésről szóló tanulmánykötetében rávilágít arra, hogy a középkori kereszténységben miként formálódott ez az ellenségkép, a társadalom e bűnbakképző mechanizmusa. A leginkább a nőket érintő boszorkányüldözés pedig még századokon át tovább folytatódott.²⁴

A középkorban a nők jogilag, politikailag, a hatalom vagy a gazdagság szempontjából nem voltak meghatározók. Életüket az alávetettség kísérte végig: mint hajadonok az apa; mint asszonyok a férj joghatósága alá tartoztak. Egyedül a házasság révén válhattak a társadalom által elismertté, a hajadonokat a mesquine (jelentéktelen) szóval jelölték.²⁵ A házasság mindig a családok érdekein alapult: a nő csupán az apa és a leendő férj közti csere tárgyaként szerepelt. A jól megkötött házasság megfelelő eszköz volt a vagyon, a birtoklás, a társadalmi és a politikai státusz fenntartására. A női lét keretét tehát a házasság és a család jelentette. A gyerekszülés kötelező volt: a középkori szemlélet szerint a női szexualitás csak az anyaság által nyerte el létjogosultságát. A nők elsődleges feladata volt a családról, a háztartásról (szolgákról, javakról) való gondoskodás.²⁶ A gyereknevelés, főzés, mosás, takarítás, vízhordás, kenyérsütés is kizárólagosan női munka volt. A háziasszony gondozta a veteményeskertet, a gyümölcsöst, ellátta az állatokat, és részt vehetett bizonyos mezőgazdasági munkákban (szénakaszálás, szőlőmetszés). A kézműipari tevékenységet a férfiak számára tartották fenn. Kivételt a textilipar jelentett, ahol a szövés, fonás, selyemkészítés női foglalkozásnak minősült. A szabást, varrást azonban férfiak gyakorolták. A városi fejlődés, a demográfiai növekedés, a gazdasági változások új lehetőségeket teremtettek a nők számára. A korábbi alávetettség megmaradt, azonban bizonyos egyenrangúság jött létre. Az iparosok, kereskedők felesége, lányai részt vehettek a munkában. Ez megkövetelte tőlük az elemi műveltséget. A XIII. századtól a nők is járhattak iskolába, a magasabb rangú hölgyek otthon, magántanártól tanulhattak. A humanizmus teremtette meg az előkelő, művelt nő kategóriáját, aki a férfiak egyenrangú partnerévé tudott válni.²⁷ A XIV–XV. század tehát a nők megítélésének szempontjából is a változások kora lett. Az új szellemi és kulturális irányzatok rést ütöttek a „férfi-középkor”²⁸ patriarchális struktúráján. A késő-középkori nőkép immár a megbecsülés és a megvetés ellentétrendszerén alapult. A nők társadalmi megítélése körüli probléma azonban nem szűnt meg: ezt tanúsítják a prostituáltak megbélyegzései, a boszorkánypercek és a luxustörvények.

A luxuskorlátozás a nők divat iránti szenvedélyének megfékezését szolgálta. Cesare Vecellio szerint is „... szinte lehetetlen teljes képet adni a korabeli női divatról, hiszen az gyorsabban változik, mint ahogy a hold alakot vált.”²⁹ A középkori társadalomban a nők számára a fényűző ruhák, a drága ékszerek, a magas talpú papucsok és a feltűnő fejfedők egyfajta kompenzációs lehetőséget jelentettek, melyek révén létezésüket, netalán

fontosságukat jelezheték.³⁰ Kibővült a korábbi státuszsimbólum szerep, amikor a nő kötelessége a nyilvánosság felé csak annyi volt, hogy apjának, férjének rangját, gazdagságát, társadalmi helyzetét kinyilvánítsa. A divatos viselet révén a nők is szert tehettek társadalmi elismertségre. A kor szellemiségét uraló egyház szerint ez veszélyt jelentett a férfitársadalomra, ezért szigorú szabályozási, egyszersmind féken tartási rendszerre volt szükség. „... A nők elfelejtették, hogy ők az emberiség szaporodásáért léteznek, (férjeik magját őrző zsákok)... hogy táplálják a gyermekeket és megőrizték a házasság tisztaságát, nem pedig az arany, ezüst, a ruhák és az ékszerek fényűzéséért...” – olvashatjuk Firenze 1433-as rendelkezésében.³¹ Azonban már jóval korábban megindult a küzdelem a luxus, a hiúság és a hivalkodás ellen.³² Ugyan a XI–XII. században még a férfidivat bírálata került előtérbe (a lovagi erények, a Miles Christi eszményét látták veszélyeztetve a férfiúi cicomázkodás által), a XIII. századtól kezdve a középkori egyházi luxuskritika fő hangsúlya a női fényűzés elítélésére helyeződött.

Mi a luxuskritika?

A luxuskritika az egyházi és a világi hatalom azon törekvése, hogy egy előírásrendszerrel dolgozzanak ki az emberek megjelenésének és életmódjának az általuk meghatározott korlátok között tartására. A luxuskorlátozás okainak vizsgálatakor társadalmi, gazdasági, politikai és morális indokokról beszélhetünk. A fő cél a státusz-simbólumok eltulajdonítása által történő megtévesztés tilalma volt. Az itáliai városokban a meggazdagodott polgárság viseletében és életmódjában is igyekezett a nemesekhez hasonlítani: a korábbi megkülönböztethetőség megszűnt. Vagyon és megfelelő kapcsolatok birtokában egyre többen jutottak a keresett ruhákhoz és drága ékszerekhez. A luxuscikkek növekvő elérhetősége konfliktusokhoz vezetett, így azok is a nobiletáshoz tartozóknak tűnhettek, akik híján voltak ezeknek a kiváltságoknak.

A társadalmi rend és stabilitás fenntartásának igénye hívta életre elsősorban ezeket a törvényeket, amelyekben lefektették, hogy mindenki a státuszának megfelelően öltözködjék. A rendeletek egy áhított társadalmi rendet mutattak, egy hatalmi regulációs szándékot testesítettek meg, amelynek célja az uralkodó osztály privilégiumainak védelme, a nemességgel való versengés megakadályozása volt.³³

A kommunális korszakban megsokszorozódó törvények a közösségi élet minden mozzanatát igyekeztek ellenőrzésük alá vonni: a viseleten túl az esküvőket, a temetéseket és a banketteket is szabályozták. A városi hatalom védnökei a luxustörvénykezésben vélték megtalálni a megfelelő eszközt az új helyzet kezelésére. Hughes szerint a reneszánsz városi luxustörvények republikánus eszményt testesítettek meg. Példaként Savonarola esetét hozza, akinek intézkedései között szerepelt a „megújult város” költségvetésének szabályozása, s

bukása után a restaurált Firenzei (Medici) Köztársaság első határozata is egy új luxustörvény kiadása volt.³⁴

A város fenntartása, a belső piac védelme, valamint az általános jólét biztosítása szintén szükségessé tette a fényűzés, a pazarlás korlátozását. A ruhákba, ékszerekbe fektetett pénz nem tőke, hanem holt vagyon, így nem szolgálja a közösség gyarapodását; ráadásul a bírságok a városi kincstárat gyarapították. A törvények igyekeztek gátat vetni a mobil gazdagság egyre növekvő befolyásának.

Az egyház a fényűzést káros következményei miatt ítélte el: a hiúság, hivalkodás, mértéktelenség, torkosság, bujaság bűnét látta a luxusban. Bírálta a ruhaluxust, a divatot, mert a testiséget, ezáltal az erkölcstelenséget helyezte előtérbe. Az egyház nézőpontja szerint a női hiúság okozta a kor erkölcsi válságát.

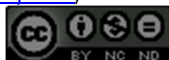
Luxustörvények

A luxuskritika két részből áll: a fényűzésellenes törvényekből és a luxusellenes prédikációkból. A luxustörvényeknek két nagy csoportja van: viseleti előírások és ceremoniális tiltások. A viseleti előírások meghatározták a nők és a férfiak ruházatát, ékszereit, az egyéb kiegészítőket. A ceremoniális tiltások az esküvői költségekre, a hozomány nagyságára, a bankettekre és a temetési szertartásokra vonatkoztak.

A rendeletek vizsgálatánál három periódust figyelhetünk meg:

- Valláserkölcsei befolyást tükröző, mindenkire vonatkozó luxustilalmak (XIII–XIV. század);
- Részletes vagyoni és társadalmi kategóriákra bontott ruharendeletek (XV–XVI. század);
- Komplex hierarchikus rendszer (XVIII–XIX. század).

A korai luxustörvények az ünnepekre, a lakomákra vonatkoztak: előírták a meghívható vendégek, a fogások, a zenészek számát. A temetési rendelkezések a szertartást, az egyes rétegek gyászruháit, valamint a gyász időtartamát szabályozták. Az első középkori luxustörvény, Nagy Károly törvénye (808) nem a női viselet fényűzésével foglalkozott.³⁵ Ordericus Vitalis krónikája is a XII. századi férfidivatot kifogásolta. A női ruhaluxus bírálata a XIII. századtól kezdődött. Az egyre részletesebb előírások meghatározták a viselhető ruhadarabok alapanyagát, a felhasználható anyagmennyiséget, díszítéseket, az uszály és a ruhaujjak méretét, a fejfedőket és azok díszzeit, a viselhető ékszerek nagyságát, súlyát és számát, sőt akár a cipősarok magasságát is. A készítő (szabók, hímzők, ötvösök, aranyművesek) ugyanolyan mértékben voltak felelősek, mint a ruhák viselői. Az elkészített vagy viselt ruhákat bejelentési és bemutatási kötelezettség terhelte. Minden elkészített ruhát az erre rendelt hivatalnál (Velencében a Magistrato alle Pompe³⁶) be kellett mutatni.

Tulajdonosa akkor kapta meg a viselési engedélyt és a ruhapecsétet (1389-től kezdődően, elsőként Bolognában), ha a ruha nem ütközött az éppen érvényben lévő ruharendelettel. Ha a ruha már korábban elkészült, mintsem törvényi úton betiltották volna, akkor a pecsétet nem, de az engedélyt megadták. A törvény megszegőire általában pénzbeli büntetéseket szabtak ki. A bírságok a városi kincstárat, illetve a feljelentőt gazdagították; a ruhapecsételést a szabókat, aranyműveseket, akik 6 dénárt kaptak minden megjelölt ruha után. A ruhapecsételést és a büntetések rendszere valójában a törvények áthágatóságát jelezte. A XIV. századtól kezdve egyre több mentességgel találkozunk: pl. a jogtudósokra, orvosokra, lovagokra és feleségükre nem vonatkoztak a luxuskorlátozó előírások. A nemesi kivételezés ilyen formája a konzervatív arisztokratizmus bizonyítéka volt: az uralkodó osztályok befolyásának és hatalmának biztosítása a luxuscikkek viselhetősége révén.³⁷

Az itáliai városállami luxustörvénykezéssel kívül angol centralizált,³⁸ német birodalmi szintű,³⁹ valamint francia királyi szabályozásokkal⁴⁰ találkozunk.

Néhány példa

Itália első fényűzésellenes rendelkezése 1157-ben született Genovában, „Breve della Campagna”⁴¹ címmel, amely a drágább szőrmék használatát tiltotta meg.

1322-ben Perugiában, Ridolfo Pucci Boncambi és Caterina Orsucci esküvője alkalmából hirdettek ki luxustörvényt, mivel „... annyi ragyogó példa ellenére, még ebben az igen művelt városban is visszatértek a korábbi haszontalan szokásokhoz.”⁴² A rendelet első része „Dele femmene portante encapo corona e certe altre cose” címmel megtiltotta a diadémok, girlandok, arany és ezüst hajbefogók, gyöngyök, drágakövek, medálok, arany és ezüstgombok, aranyozott díszek (corona, ghirlanda, arlegature, entrecciature doro, dargento, margarite, pietre preziose, sciactate, pectorelle, botone dauro, dargento, fregie aurate) viseletét mind a ruhán, mind a testen 30 libre értéken felül. (Ezt 1445-ben 300 libre-re módosították.) A büntetés 100 libre. Aki kihágást észlel, köteles jelenteni, a neve titokban marad. A sok felesleges kiadás miatt sem nők, sem férfiak, sem idegenek, sem városlakók nem hordhattak:

„fregiature, corone entrecciature... fornemento en panghe... vestimento en capo ovvero capuccio... dauro, dargento perle, pietra pretiosa cristallo, vetro ambra... materia seta.”⁴³

A nők csak egyszínű, tiszta gyapjú, béleletlen ruhát, övet, ezüstözött vagy aranyozott gombokat, legfeljebb egy kar hosszú, uszály nélküli szoknyát viselhettek. A dekoltázs csak a keresztcsontig érhetett, tilos volt az elől nyitott ruha, a bársony és a hasított szövet. 1366-ban megtiltották az aranyozott vagy nem aranyozott samit és szatén alkalmazását is. A férjnek előírták, hogy ne engedje meg a feleségének az aranyozott vagy ezüst ruhák viseletét. A szabók, aranyművesek nem készíthettek tiltott dolgokat. A státúmus meghatározta a hozomány összetételét, sőt, ha a hölgy kolostorba vonult, a beöltözés költségét is. A büntetés 50–100–500 libre lehetett.

A Villani krónikájában említett, szintén a korai típusba tartozó, 1330-as firenzei rendszabály⁴⁴ minden nőnek megtiltotta a koszorúk, az arany-, ezüst-, gyöngy- és selyemfűzér, a fejkötők és a fonatok viseletét. A ruhák alapanyaga a bársony, a selyemmel áttört drapp helyett csak egyszerű, két színre osztott szövet lehetett, szegélyek nélkül. Az uszály hossza két rőf, a gallér megengedett nagysága 1 és ¼ rőf volt. A paszomány, a hermelin tilos, valamint kettőnél több gyűrűt és 12 pántosnál nagyobb övet sem szabad viselni. A rendelkezés a férfiaknak minden dísz, a tafota, drapp- és selyemzekék viseletét megtiltotta. Szabályozta a lakodalmak, a lovagi avatások alkalmából a fogások, a nyoszolyólányok számát, az ajándékok nagyságát. Külföldi tisztviselőt bíztak meg a törvény betartásának ellenőrzésével.

A nagy pestisjárványt követő kollektív bűnbánat jegyében született az 1354-es Forlì-i statútum.⁴⁵ Ennek a „De ornamentis mulierum” című cikkelye minden Forlìban és környékén élő asszonyra és leányra vonatkozott, valamint azokra az idegen nőkre, akik legalább harminc napja a városban laktak. A rendelkezés megtiltotta a tunica, guarnachia, guarnazone, a köpeny és minden olyan felsőruha viseletét, amelynek hosszúsága (uszálya) a földön húzódik, valamint elöl és hátul is meghaladja a két ujjnyi nagyságot. Ruháikon a nyakat és a dekoltázst nem hangsúlyozhatta fátyol, nem díszíthették gyöngyök, arany és ezüst ékességek. Legfeljebb 25 gomb lehetett a ruhán és az övön, amelyek egyenként 6 uncia ezüstről vagy 3 uncia aranyozott ezüstről nem tartalmazhattak többet. Ezeken túl a nők csak egyszerű selyemszalagot viselhettek, más díszet nem. A girlandok, arany, ezüst vagy gyöngy fejdíszek értéke maximum 10 ravennai libra⁴⁶ lehetett, az öveké 10 aranyforint. Diadémot semmilyen formában nem hordhattak. A statútumot minden hónapban a szokott helyen a templomokban, ünnepnapokon és a prédikációk alkalmából ki kellett hirdetni. A törvény megszegőire 25 libra büntetést szabhattak ki, amelyet örökségükből vagy a számukra fenntartott hozományból vettek el. Ha nem tudtak fizetni, elzárással vagy akár száműzetéssel is sújthatták őket. A szabóknak és az aranyműveseknek is kötelező volt a rendelkezés betartása.

A költségszabályozó törvények teljes kidolgozottságát és részletességét mutatja az „Ordine, et provigione sopra le pompe vestire, et conviti della città di Faenza” rendelkezés.⁴⁷ Bár a XVI. században (1574) hozták, az 1410-ben előkészített, majd 1414-ben Giangaleazzo Manfredi által kiadott statútumra épült. A rendeletben szerepelnek női és férfi ruházati előírások, amelyek megtiltották az aranyozott, ezüstözött és a brokát ruhákat, bizonyos viseleti darabokat (camise, coppetti, gorgiere, vellette, grembiali, fazzoletti lavorati, a férfiaknál a bársonyharisnyát, a bársonnyal bélelt köpenyeket), a ruhauszályt, a fejfedők egyes típusait, az öveket, a karpereceket és a legyezőket („Ordine sopra il vestire, et ornamento delle Donne”, „Ordine sopra il vestire et ornamento delli Homini”). A ceremóniákra vonatkozó rendelkezésben általános érvénnyel maximálták az esküvők,

bankettek étkezési fogásait, illetve a temetési és gyászkiadásokat („Ordine e provigione sopra gli Conviti e Banchetti”, „Ordine e provigione sopra il dar veli e Baretti nell’essequie de’ Morti”). A rendelet végén következett a büntetések felsorolása. A kihágást első alkalommal 25 aranytallér bírsággal büntetik, amelynek negyede az Apostoli kamarát, negyede a városi kincstárat, negyede a feljelentőt (nevének titokban tartása mellett) illette. A fennmaradó részt szét kellett osztani a népnek. A második törvényszegés esetén a bírság már 50 aranytallér volt, sőt bizonyos esetekben vagyonekobzást is vonhatott maga után. A rendelet hangsúlyozta a szülők, testvérek és az egész társadalom felelősségét a luxus korlátozásának betartására. Kimondta, hogy a luxuscikkek készítőit, valamint a szakácsokat is ugyanaz a büntetés terheli.

1526-ban Francesco Bracciolini da Pistoia írta elő az 1414-es statútum alapján újra a luxus korlátozását. 1555-ben hivatalnokokat választottak a ruharendelet betartatására; 1557-ben szabályozták a hozományok nagyságát, 1559-ben az esküvők és a temetések költségeit. Az 1574-es rendeletet 1588-ban, 1591-ben és 1595-ben módosították. A modifikációk részben megmagyarázzák a luxusellenes törvények századonként változó számát. A korábban említett, 1322-es perugiai rendelkezést is 1344-ben átirták, majd 1366-ban egy kibővített változatot készítettek. Újabb változtatásra került sor 1402-ben, 1445-ben, 1474-ben, 1475-ben, 1502-ben. 1526-ban a törvény megjelent nyomtatott formában is. Ezután 1529-ben, 1555-ben, 1562-ben, 1596-ban és 1644-ben is módosították, kiegészítették.

A XIV. század lett a luxusellenes törvénykezés virágkora. Míg az előző században 27 rendeletet hoztak, addig a Trecento már 86-tal büszkélkedhetett. A XV. századra megint csökkent a törvényhozatali láz (67), majd a Cinquecento ismét fellendülést hozott (110).

Az eddigi kutatások

A történettudomány az utóbbi időkig kevésbé érdeklődött a viseletet szabályozó törvények iránt. A kultúrtörténet tárgykörébe utalták, és forrásértéküket is kétségbe vonták rendszeres ismétlődésük és nagy számuk miatt. Françoise Piponnier tanulmányában⁴⁸ azonban már Braudelre hivatkozva rámutatott a luxustörvények mentalitástörténeti fontosságára. Neithard Bulst pedig hangsúlyozta, hogy a középkor-végi társadalom luxustörvényekben megmutatkozó, öltözködést szabályozó igénye társadalmi, gazdasági és nemegyszer politikai mondanivalót hordoz.⁴⁹ Ezen felül Klaniczay Gábor számos, az öltözködés-ideológia, a divat-szociológia, a középkori luxuskritika (ruharendeletek, fényűzés-ellenes prédikációk, „hiúságok máglyái”) témájában megjelent munkájában a kérdés kultúrantropológiai, viselettörténeti jelentőségén túl kiemelte, hogy ezek meghatározó források a társadalom, a gazdaság és a moralitás szempontjából is.⁵⁰

Viselettörténeti forrásaink a középkorra vonatkozóan az inventáriumok, végrendeletek, korabeli leírások és az ikonográfia lehetnek. Azonban ezek összessége sem ad teljes és

valóságos képet. A képzőművészeti alkotások alapvető hiányossága, hogy nem jelzik az öltözet jelentését, viselőjének társadalomban elfoglalt helyét. A szobrok nem mutatják a színeket; a festmények eltitkolják előlünk az alapanyag fajtáját, finomságát, kidolgozottságát. Jóval több információt hordoznak a számadások, leltárak, végrendeletek. Mivel a ruházat az anyagi javak közé számított, a vásárlás, öröklés vagy más úton való megszerzés írott dokumentációt hagyott maga után. Természetesen ebből a szempontból a leggazdagabbak a királyi, hercegi számadáskönyvek, illetve az egyes céhek, műhelyek könyvei, amelyek rögzítik a ruhák alapanyagait, előállításuk módját, rendeltetését, árát. A leltárak sokkal tömörebbek, ugyanakkor teljesebbek is: a ruha tulajdonosának társadalmi és vagyoni helyzetét is megismerhetjük. A végrendeletek, hagyatéki jegyzékek ezen felül személyes vonatkozásokat is tartalmaznak. Tárgyi emlékeink a legritkábbak, de a legtöbb információt ezek hordozzák. A középkorból azonban csak császári, királyi öltözetdarabok, pl. palástok, koronázási viseletek maradtak ránk. A múzeumok általában csak az előkelő és fényűző ruhákat őrzik, így a polgárság vagy a nép viseletére vonatkozóan nem szolgálnak adatokkal. Annak ellenére, hogy a luxustörvények korlátozásokra épültek, belőlük az öltözet egészéről is pontos leírást kapunk. Rámutatnak a viselet társadalmi jelentésére, szimbolizmusára. Gazdagítják a középkorról kialakult képünket, ezért több szempontú történeti elemzésükre van szükség – hangsúlyozta Piponnier említett tanulmányában.⁵¹

„A luxustörvények rendkívül gazdag anyagot szolgáltatnak a viselet történetéhez” – olvashatjuk E. Polidori Calamandrei könyvében.⁵² Bár a korszak fényűzésellenes statútumainak teljes összefoglalása még hiányzik, így is szép számmal állnak rendelkezésünkre források és feldolgozások. Rosita-Levi Pisetzky részletes viselettörténeti áttekintése⁵³ mellett a firenzei Quattrocento öltözeteiről és ruharendeleiteiről többek között a fent említett E. Polidori Calamandrei és P. D’Ancona könyvében,⁵⁴ valamint az *Il costume al tempo di Pico e Lorenzo il Magnifico*⁵⁵ című kötetben olvashatunk. L. Frati⁵⁶ és M. G. Muzzarelli⁵⁷ a XIII. századi bolognai statútumokat vizsgálta. L. T. Belgrano⁵⁸ és B. Braccio⁵⁹ Genova; C. Merkel⁶⁰ és E. Verga⁶¹ Milánó; A. Fabretti⁶² Perugia; G. Gentile⁶³ és L. Simoneschi⁶⁴ Pisa; L. Chiappelli és A. Zanelli⁶⁵ Pistoia; P. Molmenti,⁶⁶ G. Bistort és M. M. Newett⁶⁷ Velence viselettörténetét és luxuskorlátozását dolgozták fel. A kisebb városok fényűzésellenes törvényhozásával is sokan foglalkoztak.⁶⁸

A középkori, reneszánsz luxusellenesség kutatásában említést érdemel Maria Giuseppina Muzzarelli: *Gli inganni delle apparenze* című könyve, amely a viselettörténeti áttekintésen túl részletesen elemzi az itáliai városállamok, fejedelemségek luxuskorlátozását, ennek különböző aspektusait. Muzzarelli szerint a ruharendeletek és fényűzést szabályozó törvények alapvető indokai a századok során változatlanok maradtak: a fő cél mindig is az uralkodó osztály privilégiumainak védelme és a társadalmi rend fenntartása volt – az emberek félrevezetésének elkerülése.

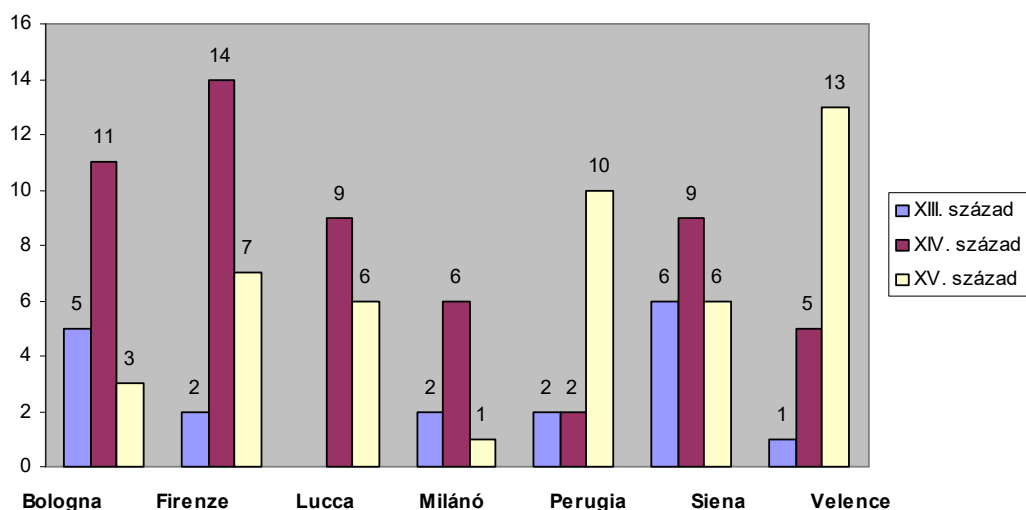

A luxusellenes rendelkezések vitás kérdései

Emanuele Gallo könyvének⁶⁹ végén megtaláljuk a luxustörvények időrendi áttekintését az ókortól a XX. század végéig. A XIV–XV. században megnövekedett a törvények száma:

1. táblázat. Egyes városok luxusellenes törvényei [Anti-luxury laws in certain cities]

Egyes városok luxusellenes törvényei

Sokan éppen emiatt vitatják ezek forrásértékét, hangsúlyozva, hogy általában ugyanazokat a tiltásokat, korlátozásokat tartalmazták. A rendeleti előírások, a kiszabható büntetések azonban egyre részletesebbek, kidolgozottabbak lettek. A pompát elítélő okok skálája is bővült. A státútumok mennyisége valóban a hatékonyság hiányát mutatja, hiszen ha a törvényeket szigorúan betartatták volna, akkor nem lett volna szükség szinte évente újabb szabályozás kiadására. Ennek ellentmond az a tény, hogy az újabb rendeletek más és más előírásokat, illetve módosításokat is tartalmaztak. Kétségtelen, hogy a törvények léteztek, befolyásolták a luxusipart, nemegyszer műhelyek bezárásához vezettek. Nem rendelkezünk azonban írásos bizonyítékokkal a törvénysértésekre, a kiszabott bírságokra vonatkozóan, pedig számos rendelet előírta a büntetések listájának vezetését. Bulst az 1430-as savoyai törvénykönyv fényűzést korlátozó eredményeit próbálta fellelni az 1430–1460 közötti számadáskönyvekben, azonban csak istenkáromlókra, szerencsejátékot folytatókra, prostituáltakra és zsidókra kiszabott büntetéseket talált, luxusbírságot nem. Feltételezése szerint a fényűzési előírásokat megszegők vagy egy külön lajstromba kerültek (amit még

nem találtak meg) vagy más bűnök elkövetésével együtt jegyezték azt fel.⁷⁰ A luxus vétkét külön nem regisztrálták.

A luxusellenes törvények betartása valóban ellenőrizhetetlen volt. Sacchetti egyik novellájában gúnyosan mutatott rá a rendelkezések hiábavalóságára: a láthatóan túl sok gombot viselő hölgy szemrebbenés nélkül állította a tisztviselőnek, hogy azok nem is gombok, hanem virágkelyhek.⁷¹ Ráadásul a politikai reprezentáció igénye is mentesíthetett a luxustilalom alól. Sienában 1291-ben Arrasi Róbert látogatása idején engedélyezték a tiltott ruhák viseletét – ez esetben a kárhozottat divatból hasznos pompa vált. A luxuskorlátozás gazdasági motivációját jelzi az 1376-os bolognai vagy az 1384-es firenzei rendelet, miszerint a bírság befizetése ellenében mindenki tetszése szerint öltözködhetett. Az 1460-as sienai határozat pedig megengedte a selyem viselését a város selyemiparának védelme érdekében.⁷²

Hughes szerint a törvények végtelen nagy száma egy olyan társadalomról árulkodik, amely elveszítette helyes rendjét, ahol a pénz meg tudta változtatni a rangot és a méltóságot, így a státusz szerinti megkülönböztethetőség lehetetlenné vált. A végrehajtás kevésbé volt fontos, mint a törvény meghozatala, amely által a társadalom strukturális problémáit akarták megoldani, annak látható jeleinek, a ruhák szabályozásával. Muzzarelli a társadalom vezető rétegeinek félelméről beszél: szerinte ez hívta életre a luxustörvényeket a rendszer kézben tartására, a megtévesztések elkerülésére. Ezt a célt, vagyis a kor rendjétől való eltérés külső jelekkel láthatóvá tételét szolgálta a társadalom marginális csoportjai (zsidók, prostituáltak, eretnekek) számára előírt megkülönböztető jegyek viselete.⁷³ A IV. Lateráni zsinat előírása alapján a zsidóknak jól látható helyen, a mellkason sárga vagy piros kör vagy O betű viselete; a nőknek sárga fátyol és fülbevaló vagy piros szoknya volt kötelező. Németországban a jellegzetes csúcsos kalapot, Angliában két fehér csík alkalmazását írták elő. Az örömlányoknak sárga szalagokat, fátylat vagy vörös kapucnit, földig érő fehér szoknyát és csengettyűket kellett hordaniuk. Szicíliában a zoccoli (magas talpú papucs) vált megkülönböztető jellé. Az egyház kebeléből kiteszítottakat a csíkozás tette felismerhetővé;⁷⁴ a leprásokat már messziről el lehetett kerülni a csengő vagy kolomphang alapján.

A marginális pozíció indokolta a keresztényektől való elválasztást. Azzal érveltek, hogy a prostituáltak és a zsidók „beszennyezik” a keresztény társadalmat. A szajhalkodás vagy a pénzkölcsönzés a keresztények számára veszélyes és tiltott, ugyanakkor „megkerülhetetlen” volt, ezért eltűrték őket. A XV. századra a gazdagság kevés kézben koncentrálódott, a luxusipar virágzott. A megnövekedett igényeket sokan uzsorakölcsönökből fedezték, ami nemegyszer eladósodáshoz vezetett. Vagyon, ezáltal hozomány híján az esküvők elmaradtak, és a család megélhetését sokszor a leány prostitúciójából szerzett jövedelem biztosította. Az obszerváns prédikátorok a luxus, a

zsidók és az örömlányok ellen egészében indítottak támadást. Hatásukra többek között még szigorúbbá tették a megkülönböztető jegyek viseletét.⁷⁵ A zsidók és a luxustörvények kapcsolatának vizsgálatakor felmerül a kérdés, hogy a rendeletek miért nem tartalmaztak a zsidók viseletére vonatkozó előírásokat,⁷⁶ holott a zálogba adott fényűző ruhák – ha nem tudták azokat kiváltani – nyilvánvalóan a zsidó feleségek és leányok ruhaluxusát fokozták?⁷⁷ Muzzarelli szerint éppen marginalitásuk okán, mivel nem tekintették őket a társadalom egyenjogú tagjainak. Így sajátos paradoxon alakult ki, mert a zsidók „kizártságuk” ellensúlyozására igyekeztek viseletükben a társadalom elismert tagjaihoz hasonlítani, ami felkeltette a keresztények irigységét és fokozta az ellenük irányuló gyűlöletet. A megoldás saját (zsidó) luxustörvény kiadása volt, 1418-ban valamennyi itáliai zsidóra vonatkozóan.⁷⁸

Beszélhetünk-e válságidőszakokról a törvények születésének megindokolásakor? Neithard Bulst szerint igen: ő a XIV–XV. század fordulójára teszi a ruharendeletek rendszerének teljes kidolgozottságát. A törvények növekvő számát ebben az időszakban az 1348-as pestisjárvánnyal (isteni büntetéstől való félelem),⁷⁹ az 1400. év világvége várásával, a feudalizmus bomlásával, a reneszánsz megváltozott vallásosságával magyarázza.⁸⁰ Bulst kiemelt fontosságot tulajdonít a pestisnek, mint a luxustörvénykezést fokozó tényezőnek. Ha az 1300–1399 évek törvényeit 100%-nak vesszük, akkor kimutatása szerint 1349 és 1359 között 189,1%-os a rendelkezések aránya az eltelt évek számához viszonyítva.⁸¹ Muzzarelli is elismeri a pestis luxust fokozó hatását, de nem ért egyet Bulst véleményével. Szerinte a luxuscikkeket készítő kézművesek és az azokat forgalmazó kereskedők érdekeltsége volt a meghatározó; illetve az emberek igénye, hogy a nyomor éveit kirívó jóléttel próbálták ellensúlyozni. Hughes egyértelműen kizárja, hogy a luxustörvények a kríziseket követő bizonytalanság vagy félelem eredményei lettek volna. A rendelkezések nagy része (Milánó és Genova kivételével) a pestis előtt született. Velence pedig 1512-ben éppen a Cambrai-i Liga válsága idején hozott költségcsökkentő törvényt. Ellenérvként felhozható, hogy Bolognában a várost szinte elpusztító 1505-ös földrengés után, mivel azt is Isten haragja jeleként értelmezték, 3 körmenetet rendeltek el és szigorúan megtiltották a díszes ruhák viseletét.⁸² Véleményem szerint, még ha nem is tekintjük a luxustörvények fő okának az isteni büntetéstől való félelmet, az mindenképpen fontos szerepet játszott a középkori ember életében és az azt szabályozó törvények meghozatalakor is.

A reneszánszban a világi és az egyházi hatalom is korlátozni kívánta a luxust: a törvények és a prédikációk közötti nexus kimutatható, azonban ennek okát a kor társadalmi berendezkedése és erkölcsi normái közötti szoros kapcsolatban kell keresnünk. Az egyház a bűnök elleni harc egyik eszközét látta a luxustörvényekben, ezért támogatta a törvényhozatalat. Az 1281-es firenzei költségcsökkentő törvényben Latino bíboros; az 1453-as bolognaiban Bessarion; az 1460-as perugiai rendeletben Vitelleschi bíboros hatását

figyelhetjük meg. A város és az egyház együttműködését mutatja a korábban említett faenzai statútum is, ahol a bevezetőben a törvényhozók között szerepel a faenzai püspök és vatikáni követ, Monsignore G. B. Sighicelli, a város kormányzója, signor Antenote Lana és a romagnai tartomány elnöke, signor Filippo Segá is.

Az egyház szerepe a Quattrocentóban válik majd igazán dominánssá a koldulórendek luxusellenessége révén. A korai időszak ceremoniális szabályozásai (esküvő, temetés, keresztelő) helyett ekkorra a luxusellenes küzdelem fókuszába a férfiakat megrontó nő kerül, drága ruháival, ékszereivel, cicomájával. Így a törvények és a prédikációk is elsősorban a női divat ellen irányultak.

A XIV–XV. század ruharendeletei, luxustörvényei tükrözik a kor mentalitását. A luxuskorlátozások célja a hatalommal rendelkezők védelme, a rend és stabilitás fenntartása, a városi gazdaság védelme, a felesleges költségek mérséklése és a női hiúság féken tartása volt. Fáradságos és valójában eredménytelen küzdelem volt ez, azonban sem a városi hatalom, sem a prédikátorok nem adták fel.⁸³ Kölcsönösen támogatták egymást, azonban egy olyan társadalmi modellt írtak elő, amely leginkább Isten országához hasonlított. A tiltások ismétlése tulajdonképpen a megvalósíthatatlanságot jelezte, és bár a rendelkezések tartós eredményt nem hoztak, napjaink – már nem törvények által meghatározott – etikai követelményei is előírják, hogy mikor miben kell (illik) megjelenni.

Az eddigi kutatások alapján az a véleményem, hogy a reneszánsz luxuskritika vizsgálata elsősorban a ruharendeletek, a leggi suntuarie elemzésén alapul. A koldulórendi prédikátorok tevékenységét másodlagosként kezelik. Ennek kitűnő példáját adja Muzzarelli említett könyve, amely egy rövid fejezetben, áttekintésszerűen tárgyalja a luxusellenes prédikációkat.

A fényűzés egyházi bírálata visszanyúlik a korai kereszténységig, azonban a koldulórendek létrejötte tette igazán meghatározóvá. A különböző „ad status” vagy bűnbánati beszédek, exemplum-gyűjtemények, mintapredikációk és traktátusok elemzésével a luxuskorlátozás egyházi, vallási szempontjait ismerhetjük meg. A prédikátor és hallgatósága közötti interaktív kapcsolat tette érzékennyé a tömegeket a közvetített keresztény elvek befogadására. A Biblia által meghatározott erkölcsi értékek hirdetésével a prédikátorok megbánásra és gyónásra hívták az embereket: a hiúság máglyáihoz. Így azonnal megvalósult az elért hatás ellenőrzése. A koldulórendi szerzetesek luxusellenes beszédei a külső megjelenés témájának pontos ismeretéről, a máglyák pedig a kérdés hatékony kezelési módszeréről tettek tanúbizonyságot. A Duecento végétől minden prédikátor repertoárjában helyet kapott a luxus és a hiúság elleni küzdelem. Az egyes prédikátorok téma és érvrendszer választásának összehasonlításával felállíthatunk egy tipológiát az obszervancia ilyen irányú tevékenységéről. A Sienai Bernardin által elkezdett,

majd Kapisztrán János által kiteljesített, Marchiai Jakab, Roberto da Lecce és Bernardino da Feltre tevékenységével kiegészített sort Savonarola máglyái zárják.

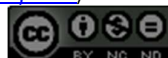
IRODALOMJEGYZÉK

- [1.] Baldwin, F. E. (1926): *Sumptuary Legislation and Personal Regulation in England*. – Baltimore, John Hopkins University Press.
- [2.] Belgrano, T. (1866): *La vita privata dei genovesi*. – Genova, Tip. dei Sordomuti.
- [3.] Bistort, G. (1969): *Il magistrato alle pompe nella repubblica di Venezia*. – Bologna.
- [4.] Blanc, O. (1997): *Parades et parures. L'invention du corps de mode à la fin du Moyen Age*. – Paris, Gallimard.
- [5.] Bonfil, R. (1991): *Gli ebrei in Italia nell'epoca del Rinascimento*. – Firenze.
- [6.] Boucher, F. (1965): *Histoire du costume en Occident de l'antiquité à nos jours*. – Paris, Flammarion.
- [7.] Braccio, B.: *La vita privata dei genovesi. La donna del secolo XV nella storia*. – *Giornale Ligustico Anno XX. fasc. 1-5*.
- [8.] Braudel, F. (1985): *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV-XVIII. század*. – Budapest, Gondolat.
- [9.] Brundage, J. A. (1987): *Sumptuary law and prostitution in late medieval Italy*. – *Journal of Medieval History* 13: 343–355. [https://doi.org/10.1016/0304-4181\(87\)90036-4](https://doi.org/10.1016/0304-4181(87)90036-4)
- [10.] Bulst, Neithard (1979): *Der schwarze Tod. Demographische, wirtschafts- und kulturgeschichtliche Aspekte der Pestkatastrophe von 1347-1352. Bilanz der neueren Forschung*. – *Saeculum* 30: 60.
- [11.] Bulst, N. (1992): *Zum Problem städtischer und territorialer Kleider-, Aufwands- und Luxusgesetzgebung in Deutschland (13.-Mitte 16. Jahrhundert)*. – In: A. Gouron, A. Rigaudière (eds.) *Renaissance du pouvoir législatif et genèse de l'Etat*. Montpellier, 29–57.
- [12.] Burckhardt, J. (1978): *A reneszánsz Itáliában*. – Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.
- [13.] Casanova, E. (1901). *La Donna Senese del Quattrocento nella vita privata: lettura fatta il 28 Aprile 1900 (Nuova Serie)*. Tip. e Lit. Sordo-Muti di L. Lazzeri.
- [14.] Chiappelli, L. (1914): *La donna pistoiese del tempo antico*. – Pistoia, Officina Tipografica Cooperativa.
- [15.] D'Ancona, P. (1906): *Le vesti delle donne fiorentine nel secolo XIV*. – Perugia.
- [16.] Dalarun, Jacques (1994): *Francesco: un passaggio. Donna e donne negli scritti e nelle leggende di Francesco d'Assisi*. – Roma, Viella.
- [17.] Denholm-Young, N. – Kantorowicz, H. (1933): *De ornatu mulierum. A Consilium of Antonius de Rosellis with an Introduction of Fifteenth Century sumptuary legislation*. – *Bibliofilia* 35(8-9): 315–335.

<https://doi.org/10.59531/ots.2023.1.2.65-90>

- [18.] Duby, G. – Perrot, M. (1990): *Storia delle donne in Occidente. Il Medioevo*. – Roma, Laterza.
- [19.] Duby, G. (2000): *A nő a középkorban*. – Budapest, Corvina.
- [20.] Eisenbart, Liselotte-Konstanz (1962): *Kleiderordnungen der deutschen Städte zwischen 1350 und 1700. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des deutschen Bürgertums*. – Göttingen–Berlin–Frankfurt, Musterschmidt-Verlag.
- [21.] Fabretti, A. (1888): *Statuti e ordinamenti suntuari intorno al vestire degli uomini e delle donne in Perugia dall'anno 1206 al 1536, raccolti e annotati*. – Memorie della R. Accademia di Scienze di Torino. Sez. 2. vol. 38.
- [22.] Gallo, E. (1914): *Il valore sociale dell'abbigliamento*. – Torino, Fratelli Bocca.
- [23.] Hughes, D. O. (1983): *Sumptuary law and social relations in Renaissance Italy*. – In: Bossy, John: *Disputes and Settlements: Law and Human Relations in the West*. Cambridge, 69–99.
- [24.] Hughes, D. O. (1986): *Distinguishing Signs: Ear-Rings, Jews and Franciscan Rhetoric in the Italian Renaissance City*. – *Past and Present* 112: 3–60. <https://doi.org/10.1093/past/112.1.3>
- [25.] Klaniczay Gábor (1978): *Öltözködés és ideológia a középkorban*. – *Valóság* 8: 35–50. Reprint. – In: Klaniczay Gábor – S. Nagy Katalin (szerk.) (1982): *Divatszociológia I-II*. Budapest, Membrán II./7–34.
- [26.] Klaniczay Gábor (1990): *A civilizáció peremén*. – Budapest, Magvető.
- [27.] Klaniczay Gábor (2001): *Transz és szkepticizmus Johannes Nider Formicarius című traktátusában*. – In: Pócs Éva (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában*. Budapest, L'Harmattan 39–106.
- [28.] Klaniczay Gábor (2018): *Disciplining Society through Dress: John of Capistrano, the "Bonfire of Vanities" and Sumptuary Law*. – In: Pawel Kras and James D. Mixson (eds.): *The Grand Tour of John of Capistrano in Central and Eastern Europe (1451–1456). Transfer of Ideas and Strategies of Communication in the Late Middle Ages*. – Warsaw-Lublin, Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences, Wydawnictwo KUL, 2018, 99–115.
- [29.] Klaniczay Gábor (2022): *A boszorkányüldözés története. Tanulmányok*. – Budapest, Balassi Kiadó.
- [30.] Klaniczay Gábor – S. Nagy Katalin (szerk.) (1982): *Divatszociológia I-II*. – Budapest, Membrán.
- [31.] Kovesi Killerby, C. (1994): *Practical Problems in the Enforcement of Italian Sumptuary Law, 1200–1500*. – In: T. Dean, K. J. P. Lowe (eds.) *Crime, Society and the Law in Renaissance Italy*. Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511523410.007>
- [32.] Kraemer, P. (1920): *Le luxe et les lois somptuaires au moyen âge*. – Paris.

- [33.] Kretschmar, H. (1920): Geschichte von Venedig. I–II. – Gotha, F. A. Perthes.
- [34.] Le costume et la mode dans la civilisation médiévale. (1990) – In: Mensch und Objekt in Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Wien, 365–396.
- [35.] Le Goff, J. (1997): La civilisation de l'Occident médiéval. 3. ed. – Paris, Flammarion.
- [36.] Le vesti delle donne fiorentine nel Quattrocento (1924). – Firenze, Ed. „La Voce” 20.
- [37.] Les ordonnances somptuaires en Allemagne: expression de l'ordre social urbain (XIV–XVI. s.). (1993) – In: Academie des inscriptions & Belles Lettres, comptes rendus 771–783. <https://doi.org/10.3406/crai.1993.15260>
- [38.] Merkel, C. (1898): Come vestivano gli uomini del „Decameron”? Saggio di storia del costume. – Roma.
- [39.] Milano, A. (1963): Storia degli ebrei in Italia. – Torino, 563–566.
- [40.] Molmenti, P. (1905): La storia di Venezia nella vita privata. – Bergamo, Istituto Italiano di Arti Grafiche.
- [41.] Capitani, O. (1995): Morire di peste: testimonianze antiche e interpretazioni moderne della „peste nera” del 1348. – Bologna, 1995.
- [42.] Muzzarelli, M. G. (1994): La disciplina delle apparenze. Vesti e ornamenti nella legislazione suntuaria bolognese fra XIII e XV secolo. Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra Medioevo ed Età moderna. Atti del convegno tenutosi a Bologna il 7–9 ottobre 1993. – In: Annali dell'Istituto storico italo-germanico. Bologna, Il Mulino. Quaderno (40): 757–784.
- [43.] Muzzarelli, M. G. (1996): Gli inganni delle apparenze. Disciplina di vesti e ornamenti alla fine del Medioevo. – Torino, Scriptorium Editrice-Paravia.
- [44.] Müntz, E. (1885): La Renaissance en Italie et en France à l'époque de Charles VIII. – Paris. <https://doi.org/10.5479/sil.179539.39088003346459>
- [45.] Newett, M. M. (1902): The sumptuary Laws of Venice in the fourteenth and fifteenth Centuries. – In: T. F. Tout, J. Ait (eds) Historical Essays by Members of the Owen College. – Manchester. Published in Commemoration of its Jubilee (1851–1901). – London.
- [46.] Passavanti, J. (1863): Specchio di vera penitenza. A cura di F. L. Polidori. – Firenze. „Trattato della superbia”, cap. V. 209–211.
- [47.] Pastoureau, M. (1991): L'étoffe du diable. Une histoire des rayures et des tissus rayés. – Paris, Éditions de Seuil.
- [48.] Pini, A. I. (1981): La società italiana prima e dopo la „peste nera”. – Pistoia.
- [49.] Pisetzky, Rosita-Levi (1964): Storia del costume in Italia. Vols. I–V. – Milano, Istituto Editoriale Italiano, Vol. II. 211–503.: Il Quattrocento.
- [50.] Pisetzky, Rosita-Levi (1995): Il costume e la moda nella società italiana. – Torino, Einaudi.

- [51.] Rezasco, G. (1890): Il segno delle meretrici. – Giornale ligustico di archeologia, storia e letteratura XVII: 161–220.
- [52.] Rossiaud, J. (1988): La Prostitution médiévale. – Paris, Flammarion.
- [53.] Robert, Ulysee (2000): I segni d’infamia nel Medioevo. – Soveria Mannelli.
- [54.] Sacchetti, Franco (1993): Il Trecentonovelle. A cura di A. Lanza. – Firenze.
- [55.] Simoneschi, L. (1889): Ordinamenti suntuari pisani per gli anni 1350–1368 (per nozze). – Pisa.
- [56.] Trexler, Richard C. (1989): Naked before the Father. The Renunciation of Francis of Assisi. – New York.
- [57.] Vecellio, C. (1860): Habiti antichi et moderni di tutto il mondo. Vols. I–II. – Paris.
- [58.] Verga, E. (1897): Le leggi suntuarie milanesi dal 1396 al 1498. – Archivio Storico Lombardo S. III. vol. IX (anno XXIV, fasc. XVI)
- [59.] Verga, E. (1931): Storia della vita milanese. – Milano.
- [60.] Zanelli, A. (1895): Alcune leggi suntuarie pistoiesi dal 300 al 500. – Firenze, Cellini.

Absztrakt. A középkori luxuskritika célja egy előírás-rendszer kidolgozása volt az emberek külső megjelenésének és életmódjának meghatározott korlátok között tartására. A fényűzést az egyház és a világi hatalom is szabályozni próbálta. A városok költségcsökkentő törvényeikkel és a ruharendelésekkel a társadalmi rend fenntartását és a gazdasági stabilitást akarták biztosítani. Az egyház a hiúság, a hivalkodás, a bujaság és a tékozlás bűnét látta a luxusban, ezért ítélte el. A koldulórendek létrejötte új korszakot nyitott a fényűzés elleni harcban. A földi javak megvetése, a világi hívságok elutasítása remek kiindulópont volt a luxus elleni küzdelemben. A prédikátorok beszédjeikben bíralták a nők díszes viseletét, a pazar ünnepeket, a fényes esküvőket. Azonban nem érték be ennyivel. A prédikáció eredményét lemerendő, minden beszéd végén lángra gyulladtak a hiúságok máglyái, ahol megsemmisültek a kárhozott luxuscikkek és a szerencsejátékok.

A luxuskritika megoldást keresett a reneszánszban kialakult (politikai, társadalmi, gazdasági és hitéleti) válságjelenségekre. A koldulórendi szerzetesek az Isten által teremtett rend megtartását, az evangéliumi eszmény követését javasolták. Indítványuk azonban az életet itt a Földön élvezni akaró polgárok számára elfogadhatatlan volt, így csak átmeneti sikert arattak.

¹Szkdolgozatomat Savonarola történetéről és politikai traktátusából írtam, s a disszertációmban foglalkoztam a luxuskritika problémájával – mindkettőnél Klaniczay Gábor volt a konzulensem és mentorom: ezúton szeretnék neki köszönetet mondani a sok segítségért és jó tanácsért.

²Trexler, Richard C. (1989): Naked before the Father. The Renunciation of Francis of Assisi. New York.

³A viselet és a külső megjelenés problémáját, ennek eredetét tárgyalja: Klaniczay Gábor: Divatos szakállak, eretnek rongyok. In: Klaniczay Gábor (1990): A civilizáció peremén. Budapest: Magvető. 164–193.

⁴„mindenfélre testen viselt dolog, öltözet beilleszkedik egy normatív és a társadalom által szentesített formális rendszerbe”. – Barthes, Roland: Az öltözködés története és szociológiája. In: Klaniczay Gábor – S. Nagy Katalin (szerk.) (1982): Divatszociológia I–II. Budapest: Membrán. I./106–120. (110.)

⁵Robert, Ulysee (2000): I segni d’infamia nel Medioevo. Soveria Mannelli. 11–35. Rodocanachi, E. (1891): Le Saint-Siège et les Juifs. Le ghetto a Rome. Paris: Librairie de Firmin-Di120. dot. 322–323.

- ⁶Le Goff, Jacques (1997): *La civilisation de l'Occident médiéval*. 3. ed. Paris: Flammarion. 423.
- ⁷Klanciczay, Gábor (2018): *Disciplining Society through Dress: John of Capistrano, the "Bonfire of Vanities" and Sumptuary Law*. In: Pawel Kras and James D. Mixson (eds.): *The Grand Tour of John of Capistrano in Central and Eastern Europe (1451-1456)*. Transfer of Ideas and Strategies of Communication in the Late Middle Ages. Warsaw-Lublin: Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences, Wydawnictwo KUL, 2018, 99-115.
- ⁸Vecellio, Cesare (1860): *Habiti antichi et moderni di tutto il mondo*. Vols. I-II. Paris. I. 29.
- ⁹„una delle caratteristiche del Rinascimento fu il lusso che in quel periodo si sviluppò in maniera inimmaginabile... nonostante che si facessero continui sforzi per limitarlo...” In: Del Vita, Alessandro (1960): *Lusso, donne, amore nel Rinascimento*. Arezzo: Edizioni Rinascimento. 9.
- ¹⁰Az egyes városok bevételei: 1455: Nápoly 310 000 dukát; Firenze 200 000 dukát; Egyházi állam 400 000 dukát; Milánó 500 000 dukát; Velence 800 000 dukát. 1492: Firenze 300 000 dukát; Nápoly 600 000 dukát; Velence 1 millió dukát. In: Müntz, E. (1885): *La Renaissance en Italie et en France à l'époque de Charles VIII*. Paris: 1885. 50.
- ¹¹„société du paraître” – Lazard, Madeleine (1990): *Le corps vêtu: signification du costume à la Renaissance*. In: *Le corps à la Renaissance*. Actes du XXX. Colloque de Tours 1987. Paris: Amateurs de Livres. 77-95.
- ¹²Burckhardt, Jacob (1978): *A reneszánsz Itáliában*. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. 94-100.
- ¹³Boucher, François (1965): *Histoire du costume en Occident de l'antiquité à nos jours*. Paris: Flammarion. 191.
- ¹⁴Blanc, Odile (1997): *Parades et parures. L'invention du corps de mode à la fin du Moyen Age*. Paris: Gallimard. Braudel, Fernand (1985): *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV-XVIII. század*. Budapest: Gondolat. A divat kialakulásáról: 282-301. (288.)
- ¹⁵Bigg, Ada Heather (1893): *The Evils of Fashion*. Nineteenth century vol. 3. no. 3.
- ¹⁶Klanciczay Gábor: *Miért aktuális a divat?* In: Klanciczay Gábor – S. Nagy Katalin (szerk.) (1982): *Divatszociológia i. m. I./7-29*.
- ¹⁷Klanciczay Gábor: *Öltözködés és ideológia a középkorban. Valóság 8(1978): 35-50*. Reprint. In: Klanciczay Gábor – S. Nagy Katalin (szerk.) (1982) i. m. II./7-34.
- ¹⁸Muzzarelli, M. G. (1996): *Gli inganni delle apparenze. Disciplina di vesti e ornamenti alla fine del Medioevo*. Torino: Scriptorium Editrice-Paravia.
- ¹⁹Hughes, Diane Owen (1990): *Le mode femmine e il loro controllo*. In: Duby, Georges – Perrot, Michelle: *Storia delle donne in Occidente. Il Medioevo*. Roma: Laterza. 166-193. (175.)
- ²⁰Dalarun, Jacques (1990): *La donna vista dai chierici*. In: Duby, Georges – Perrot, Michelle 25-51.
- ²¹Dalarun, Jacques (1994): *Francesco: un passaggio. Donna e donne negli scritti e nelle leggende di Francesco d'Assisi*. Roma: Viella.
- ²²Frugoni, Chiara (1990): *La donna nelle immagini, la donna immaginata* In: Duby, Georges – Perrot, Michelle.
- ²³Opitz, Claudia (1990): *La vita quotidiana delle donne nel tardo Medioevo (1250-1500)*. In: Duby, Georges – Perrot, Michelle 330-394. (392.)
- ²⁴Klanciczay Gábor (2022): *A boszorkányüldözés története. Tanulmányok*. Budapest: Balassi Kiadó. 104-167. Lásd még: Uő (2001): *Transz és szkepticizmus Johannes Nider Formicarius című traktátusában*. In: Pócs Éva (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában*. Budapest: L'Harmattan. 39-106.

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 65-90.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

- ²⁵ Duby, Georges (2000): *A nő a középkorban*, Budapest: Corvina. 244.
- ²⁶ A női feladatokról, munkákról lásd: Piponnier, Françoise (1990): *L'universo femminile. Spazi e oggetti*. Duby, Georges – Perrot, Michelle 407-től.
- ²⁷ Burckhardt (1978) 243–247.
- ²⁸ Duby kifejezése. In: Ariès, Philippe – Duby, Georges (1985): *Histoire de la vie privée. Vols. I-III. II. De l'Europe féodale à la Renaissance. Collection l'Univers historique*. Paris: Seuil, 1985.
- ²⁹ Vecellio (1860) 140.
- ³⁰ „Magistratus mulieribus non conceduntur: sacerdotia, triumphii bellici spolia non conceduntur, quia huiusmodi virorum esse solent: ornatus et cultum, insignia virtutum a nobis eripi quo ad poterimus non patiemur. Dixi.” – mondta Nicolosa Sanuti, a XV. század közepének nemes asszonya ennek igazolására. – Comelli, G. B. (1899): *Di Nicolò Sanuti primo conte della Porretta*. In: *Atti e memorie della R. Deputazione di Storia patria per le province di Romagna*. s. III, XVII (1898–1899). Bologna: 1899.
- ³¹ „... immemores quod viros portant qui ab ipsis hominibus procreantur ipseque tamquam sacculum semen naturale perfectum ipsorum virorum retinent ut homines fiant, et quod non est nature conforme ut tantis sumptuosius ornamentis se horrent cum ipsi homines propter hoc desistant a matrimoni copula propter incomportabiles sumptus, et sic ipsorum hominum natura deficit, cum femine facte sint ad replendam liberis civitatem et ad castitatem in matrimonio servandam et non ad sumptus argenti auri vestium atque gemmarum.” – Archivio di Stato di Firenze, Deliberazioni dei Signori e Collegi. Ordinaria Autorità 42. fol. 5v-6v. Ed by Brucker, G. A. (1980): *Firenze nel Rinascimento*. Firenze. 346–347.
- ³² „Preceduti da alcune prime ordinanze, di Genova nel 1157 e di Siena nel 1249, fin dal tardo Duecento un numero sempre crescente di comuni italiani – Bologna (dal 1250 circa), Perugia (dal 1266), Cremona (dal 1300) – introdussero le prime di una lunga e duratura serie di leggi suntuarie che, intese a limitare in nome dei boni mores e dell'utilitas rei publicae l'inutile pompa nell'abbigliamento, specialmente in quello delle donne... il lusso fu messo fuori legge” – Jones, P. (1974): *La storia economica. Dalla caduta dell'Impero romano al secolo XIV*. In: *Storia d'Italia*. 2/2. Torino: Einaudi. 1772–1785.
- ³³ Piponnier, Françoise (1995): *Se vêtir au Moyen Age*. Paris: Société nouvelle Adam Biro.
- ³⁴ 1527-ben. – Hughes, Diane Owen (1983): *Sumptuary law and social relations in Renaissance Italy*. In: Bossy, John: *Disputes and Settlements: Law and Human Relations in the West*. Cambridge. 69–99. (75.)
- ³⁵ „De emptionibus et venditionibus, ut nullus praesumat aliter vendere et emere sagellum meliorem duplum viginti solidis et simplum cum decem solidis, reliquos vero minus; roccum martrinum et lutrinum meliorem triginta solidis, sismusinum meliorem decem solidis...” – Leges, Capitularia Regum Francorum. In: *Monumenta Germaniae Historica (MGH)* (1883) I. Hannover. 52, 808. *Capitula cum primis constituta*. 139–140.
- ³⁶ 1472, 1514 – Kretschmary, Heinrich (1920): *Geschichte von Venedig*. I-II. Gotha: F. A. Perthes. 485.; és Bistort, Giulio (1969): *Il magistrato alle pompe nella repubblica di Venezia*. Bologna.
- ³⁷ Pisetzky, Rosita-Levi: *Nuove mode della Milano viscontea nello scorcio del '300*. In: *Storia di Milano* (1955). Milano. Vol. V. 875–908.
- ³⁸ Baldwin, F. E. (1926): *Sumptuary Legislation and Personal Regulation in England*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- ³⁹ Eisenbart, Liselotte-Konstanz (1962): *Kleiderordnungen der deutschen Städte zwischen 1350 und 1700. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des deutschen Bürgertums*. Göttingen–Berlin–Frankfurt: Musterschmidt-Verlag. Bulst, Neithard: *Zum Problem städtischer und territorialer Kleider-, Aufwands- und Luxusgesetzgebung in Deutschland (13. – Mitte 16. Jahrhundert)*. In: *Renaissance du pouvoir*

législatif et genèse de l'Etat (1992). Ed. A. Gouron, A. Rigaudière. Montpellier. 29–57.

⁴⁰ Kraemer, P. (1920): *Le luxe et les lois somptuaires au moyen âge*, Paris.

⁴¹ Ezt a törvényt 1161-ben el is törölték. – Niccolai, F. (1939): *Contributo allo studio dei più antichi brevi della campagna genovese*. Milano.

⁴² „Perché mai tornate così roventemente ad un'uso, che inutile per se stesso, e perché divenuto troppo commune, troppo volgare... Ed è per meraviglia come dopo tanti chiarissimi esempi di quasi sei lustri, nel sostituire a quelle cose lievissime, produzioni migliori, anche in questa città cultissima, non siasi quella pratica in costume più bella, e più conforme ad un secolo di tanto sapere cambiata.” – Due statuti suntuarj... pubblicati nelle faustissime nozze dei nobili signori...Imprimatur Fr. Joannes Andreas Luvisi, S. Officii Perusiae Inquisitor Generalis, Philippus Canonicus Pacetti, Vicarius Generalis Perusiae. Ed. Francesco Baduel (1821). 3–4.

⁴³ „Deglie ariene e fregiature e certe panghe da non portare e de le mancie velate e corone.” – ibid.

⁴⁴ „Come i Fiorentini per loro ordini tolsono tutti gli ornamenti alle loro donne”. In: *Croniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani, secondo le migliori stampe e corredate di note filologiche e storiche*. Vols. I–II. Trieste, 1857–58. Vol. I. Libro Decimo, cap. CLIII, 350. Lásd még: vol. I. Libro Decimo, cap. XI. 305.: „Come alle donne di Firenze fu renduto certo ornamento”. Vol. II. Libro Primo, cap. IV. 9.: „Come gli uomini furono peggiori che prima.”

⁴⁵ Statuto di Forlì dell'anno MCCCLIX con le modificazioni del MCCCLXXIII. In: *Corpus Statutorum Italicorum*. A cura di E. Rinaldi; E. Loescher (1913). Roma. (5/XXVII.):325–329.

⁴⁶ Latinul a font kifejezése. 1 libra súlya egy római font, 327,45 g és 322,56 g között volt. A fennmaradt példányok alapján a standard súlyt 324 g körül állapították meg. – Fazekas Gábor (1998): *Numizmatikai szövejtő*. Budapest, 122.

⁴⁷ Considerazioni di Giovanni Ghinassi sopra tre statuti suntuari inediti del sec. XVI. per la città di Faenza. – *Atti e memorie della Regia Deputazione di Storia Patria per le provincie di Romagna*. Bologna: Monti, 1862. Anno II. fasc. II. (1866):167–177.

⁴⁸ *Le costume et la mode dans la civilisation médiévale*. In: *Mensch und Objekt in Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*. Wien: 1990. 365–396.

⁴⁹ *Les ordonnances somptuaires en Allemagne: expression de l'ordre social urbain (XIV–XVI. s.)*. – *Académie des inscriptions & Belles Lettres, comptes rendus* (1993). 771–783.

⁵⁰ Lásd az irodalomjegyzékben említett műveket.

⁵¹ *A Les Cahiers du Léopard d'Or első számát már a viselettörténetnek, a ruharendeleeteknek szentelték: Le vêtement. Histoire, archéologie et symbolique vestimentaires*. 1989.

⁵² *Le vesti delle donne fiorentine nel Quattrocento* (1924). Firenze: Ed. „La Voce”. 20.

⁵³ Pisetzky, Rosita-Levi (1964): *Storia del costume in Italia*. Vols. I–V. Milano: Istituto Editoriale Italiano, Milano. Vol. II. 211–503.: *Il Quattrocento*. Ead. (1995): *Il costume e la moda nella società italiana* Torino: Einaudi.

⁵⁴ D'Ancona, P. (1906): *Le vesti delle donne fiorentine nel secolo XIV*. Perugia. Lásd még: Denholm-Young – Kantorowicz, H.: *De ornatu mulierum. A Consilium of Antonius de Rosellis with an Introduction of Fifteenth Century sumptuary legislation*. *Bibliofilia* (1933):315–335.; 440–456.

⁵⁵ A cura di A. Fiorentini Capitani, V. Erlindo, S. Ricci. Milano, 1994.

⁵⁶ *Statuti del Comune di Bologna dall'anno 1245 all'anno 1267*. In: *Monumenti istorici pertinenti alle province della Romagna*. A cura di L. Frati. S. I. vol. I–III. Bologna: 1869–84: *Statuti del 1250. libr. II. rubr. LII. 310.; La vita privata di Bologna dal secolo XIII al XVIII*. Bologna: Zanichelli, 1900.

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 65-90.

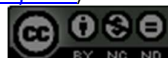
A Wesley János Lelkész-képző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

- ⁵⁷ Muzzarelli, M. G. (1994): La disciplina delle apparenze. Vesti e ornamenti nella legislazione suntuaria bolognese fra XIII e XV secolo. – Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra Medioevo ed Età moderna, Atti del convegno tenutosi a Bologna il 7–9 ottobre 1993. In: *Annali dell'Istituto storico italo-germanico*. Bologna: Il Mulino. Quaderno (40):757-784.
- ⁵⁸ Belgrano, T. (1866): *La vita privata dei genovesi*, Genova: Tip. dei Sordomuti.
- ⁵⁹ Braccio, B.: *La vita privata dei genovesi. La donna del secolo XV nella storia*. Giornale Ligustico. Anno XX. fasc. 1–5.
- ⁶⁰ Merkel, Carlo (1898): *Come vestivano gli uomini del „Decameron“? Saggio di storia del costume*. Roma.
- ⁶¹ Verga, Ettore (1897): *Le leggi suntuarie milanesi dal 1396 al 1498*. Archivio Storico Lombardo. S. III. vol. IX (anno XXIV, fasc. XVI, 1897.); és Id. (1931): *Storia della vita milanese*. Milano.
- ⁶² Fabretti, A. (1888): *Statuti e ordinamenti suntuari intorno al vestire degli uomini e delle donne in Perugia dall'anno 1206 al 1536, raccolti e annotati*. Memorie della R. Accademia di Scienze di Torino. Sez. 2. vol. 38.
- ⁶³ Gentile, G. (1894): *Le leggi suntuarie nel Comune di Pisa*. Amit Pintor, L. említ: Giovanni Gentile negli studi storici e letterari. In: Giovanni Gentile (1950): *La vita e pensiero*. Firenze. I-II., II/188.
- ⁶⁴ Simoneschi, L. (1889): *Ordinamenti suntuari pisani per gli anni 1350–1368 (per nozze)*. Pisa.
- ⁶⁵ Chiappelli (1914): *La donna pistoiese*, Pistoia. Zanelli, A. (1895): *Alcune leggi suntuarie pistoiesi dal 300 al 500*. Firenze: Cellini.
- ⁶⁶ Molmenti, P. (1905): *La storia di Venezia nella vita privata*. Bergamo: Istituto Italiano di Arti Grafiche.
- ⁶⁷ Newett, M. M. (1902): *The sumptuary Laws of Venice in the fourteenth and fifteenth Centuries*. In: *Historical Essays by Members of the Owen College*. Manchester. Published in Commemoration of its Jubilee (1851–1901). Eds. T. F. Tout, J. Ait. London.
- ⁶⁸ Egyéb városokról: Ascoli Piceno: *Statuti del Comune di Ascoli Piceno dell'anno 1377*. In: *Fonti per la storia d'Italia*. A cura di L. Zdekauer, P. Sell, Roma. 1910. 47. libr. III., fasc. LXVI. 125–128.; Bergamo: *Lo Statuto di Bergamo del 1331*. A cura di C. Storti Storchi Milano: 1986. coll. VII, rubr. VI.; Cesena: *Statuta civitatis Cesenae cum additionibus ac reformationibus pro tempore factis... noviter impressa*. Cesenae: apud B. Raverium, 1589.; Ferrara: *Biblioteca Ariostea: Statuta Ferrariae 1534. Provisiones et ordinamenta magnificae civitatis Ferrariae nuper reformata*. Libr. II. rubr. „De vestibus et ornamentis mulierum.”; Forlì: *Statuti di Forlì del 1359 con le modificazioni del 1372*. A cura di E. Rinaldi. Roma, 1913.; Gubbio: *Mazzatinti, G.: Di alcune leggi suntuarie eugubine dal XIV al XVI secolo*. *Bullettino della R. Deputazione di Storia patria dell'Umbria*. 1897/3:II.; Imola: *Statuti di Imola del secolo XII*. A cura di S. Gaddoni. Milano: 1931.; Lucca: *Bongi, S.: Bandi lucchesi del secolo XIV*. Bologna: Tip. del Progresso, 1863.; Mantova: *Luzio, A.: La prammatica del vestire del 1551 del cardinale Ercole Gonzaga*. In: *Scritti vari di erudizione e critica in onore di R. Reiner*. Torino: Bocca, 1912.; Parma: *Statuta Communis Parmae MCCLV*. Parma: Fiaccadori, 1855–1860.; Drei, G.: *Le leggi suntuarie a Parma*. *Miscellanea di studi in onore di G. S. Sforza*. Torino: 1920.; Siena: *Bonelli-Gandolfo, C.: La legislazione suntuaria senese negli ultimi 150 anni della Repubblica*. *Studi Senesi*. vol. XXXV, fasc. 3–5 (1920).; Mazzi, C.: *Alcune leggi suntuarie senesi del secolo XVI*. *Archivio Storico Italiano*. S. IV. vol. V. (1880). *Ridolfi-Turrini, Ceppari: Il mulino delle vanità. Lusso e cerimonie nella Siena medievale*. Siena: 1993.; Treviso: *Gli Statuti del Comune di Treviso (sec. XIII–XIV)*. In: *Fonti per la storia d'Italia*. A cura di B. Betto. Roma: 1984. 109. libr. III. cap. XLIII. *Stefani: Legge suntuaria di Treviso del 1432. (Per nozze Galavagna–Persico)*. Venezia 1880.
- ⁶⁹ Gallo, E. (1914): *Il valore sociale dell'abbigliamento*. Torino: Fratelli Bocca.

⁷⁰ Bulst, Neithard (1992): La législation somptuaire d' Amédée VIII. In: Amédée VIII. Félix V. premier duc de Savoie et Pape (1383–1451). Études publiées par B. Andenmatten et Agostino Paravicini Bagliani avec la collab. de N. Pollini. Colloque international Ripaille–Lausanne, 23–26 octobre 1990. Lausanne. 191–200. A savoyai udvar viselettörténetéről: Page, Agnès (1993): Vêtir le Prince. Tissus et couleurs à la Cour de Savoie (1427–1447). Éd. par A. Paravicini Bagliani. Lausanne: 1993.

⁷¹ Sacchetti, Franco (1993): Il Trecentonovelle. A cura di A. Lanza. Firenze. Nov. 137: „Come le donne fiorentine, senza studiare o apparare leggi, J. A. (1987): Sumptuary law and prostitution in late medieval Italy. – In: Journal of Medieval History 13(1987):343–355. Rezasco, G. (1890): Il segno delle meretrici. Giornale ligustico di archeologia, storia e letteratura XVII (1890):161–220.; Rossiaud, J. (1988): La Prostitution médiévale. Paris: Flammarion.

⁷² Casanova, Eugenio: La donna senese nel Quattrocento nella vita privata. Bullettino senese di storia patria. vii (1901):82–86, 89–93.

⁷³ Hughes, Diane Owen (1986): Distinguishing Signs: Ear-Rings, Jews and Franciscan Rhetoric in the Italian Renaissance City. In: Past and Present 112(1986):3–60. A prostituáltak viseleti előírásairól: J. A. Brundage, J. A. (1987): Sumptuary law and prostitution in late medieval Italy. Journal of Medieval History 13(1987):343–355. Rezasco, G. (1890): Il segno delle meretrici. Giornale ligustico di archeologia, storia e letteratura XVII (1890):161–220.; Rossiaud, J. (1988): La Prostitution médiévale. Paris: Flammarion.

⁷⁴ A csíkos szövetről, mint megkülönböztető jelről, az ördög kelméjéről: Pastoureau, Michel (1991): L'étoffe du diable. Une histoire des rayures et des tissus rayés. Paris: Éditions de Seuil.

⁷⁵ 1427-ben Anconában Giacomo della Marca, vagy 1439-ben Sienában Bernardino da Siena beszédeinek hatására.

⁷⁶ Kivéve az 1474-es bolognai és az 1517-es velencei statútumot. Ezekben viszont a megkülönböztető jegyek viselési kötelezettségéről nincs szó.

⁷⁷ Milano, A. (1963): Storia degli ebrei in Italia. Torino. 563–566.

⁷⁸ Bonfil, R. (1991): Gli ebrei in Italia nell'epoca del Rinascimento. Firenze. 91–97. Muzzarelli (1996) 83–89, 150–151.

⁷⁹ Pini, A. I. (1981): La società italiana prima e dopo la „peste nera” Pistoia. A pestis törvénykezési és egyéb hatásának értékeléséhez: Morire di peste: testimonianze antiche e interpretazioni moderne della „peste nera” del 1348. A cura di O. Capitani. Bologna: 1995.

⁸⁰ Main-d'ouvre et coercion: les mesure économiques et démographiques adoptées par les gouvernements à la suite de la peste noire en Europe (Compte rendu des séances de la Société d'Études du Féodalisme 5 (1981–1982):14–26.

⁸¹ Bulst, Neithard (1979): Der schwarze Tod. Demographische, wirtschafts- und kulturgeschichtliche Aspekte der Pestkatastrophe von 1347–1352. Bilanz der neueren Forschung. Saeculum 30(1979):60.

⁸² Cherubino Ghirardacci bolognai krónikás leírását idézi Muzzarelli (1996) 152.

⁸³ A luxuskorlátozás gyakorlati nehézségeiről: Killerby, C. Kovesi (1994): Practical Problems in the Enforcement of Italian sumptuary Law, 1200–1500. In: Crime, Society and the law in Renaissance Italy. Eds. T. Dean, K. J. P. Lowe. Cambridge.

